

Dos. M.QAZIYEVA

ADU

SƏHNƏDƏ DANIŞIQ DİLİNƏ EHTİYAC

Vaxtilə L.N.Tolstoy Şekspirin dilini möhkəm tənqid etmişdi. Qraf yazırdı ki, Şekspir bütün qəhrəmanlarını eyni nitq üslubunda danışdırır, burada kral da, təlxək də, bazarda alverçi də eyni sosial dialektdə, daha doğrusu, təmiz ingilis ədəbi dilində danışır – bu, oxucunu yorur, onda baş verən hadisələrə inamsızlıq yaranır (oxucu buna inanmır).

Həqiqətən də, klassik dram əsərlərinin dialoq nitqində belə yeksənəqlik hökm sürür. Bizcə, bunun əsas səbəbi hələ geniş xalq kütlələrinin orta əsrlərdə və ya XIX əsrin özündə ədəbi dilə olan ehtiyacı ilə əlaqədar idi: nəzərə almaq lazımdır ki, texniki inqilablar dövründən əvvəl kütlələrin bir yerə toplaşib konkret tamaşaya baxmaq imkanları məhdud idi – bu ehtiyacı teatr ödəyirdi, demək olar ki, yalnız teatr camaat arasında kommunikativ əlaqə vasitəsi olaraq qalırdı və buna görə də aktyorların səhnədə məhz ədəbi dildə danışması vacib idi. XX əsrdə mədəni inersiya kimi hələ də səhnədə ədəbi dildən istifadə ənənəsi qalırdı, ancaq «zəmanə dəyişdiyi» üçün bunsuz da keçinmək, personaj nitqini xarakteroloji təsnif etmək olardı. İndi bütün mədəni xalqların normalaşdırılmış ədəbi dili təsbit edildiyindən səhnə əsərlərinin dilini «adiləşdirmək» daha asandır.

Danışiq dilinin səhnəyə gətirilməsində hələ XIX əsrin böyük ədiblərindən Qoqol və Ostrovski mühüm rol oynamışlar. Ancaq öz vaxtlarında teatr tənqidçiləri onların bu üslubuna qarşı çıxmış, bu dramaturqları daim kəskin tənqid etmişlər. Buna baxmayaraq, artıq həmin əsrin ortalarında rus sahnəsində «danışiq dili» üstünlük qazanmağa başlayır. Azərbaycanda isə dramaturgiya hələ təzəcə yaranmağa, teatr yenicə peşəkarlaşmağa başlayırdı və bu şəraitdə yazılan ilk pyeslərin dilinin ədəbi dil normalarına müaviq gəlməsi mühüm şərtlərdən idi. Məhz buna görə də Mirzə Fətəli komediyalarının dilində personifikasiya hələ bir o qədər sezilmirdi. Xarakteroloji personifikasiya Azərbaycan səhnəsində Cəfər Cabbarlıdan başlayacaqdı. M.F.Axundovun əsərləri səhnəyə qoyularkən uzun illər müəllif mətninə riayət edilir, XIX əsrin köhnə Azərbaycan dili saxlanılırdı. Sonralar teatra yeni gənc qüvvələrin gəlişi ilə vəziyyət dəyişdi. Artıq mətnin danışiq dilinə tam yaxınlaşdırılması ön plana çıxdı, «nitq buxovları» qırılmış oldu. Nəhayət, «Hekayəti Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və Dərviş

Məstəli şah cadugünü-məşhur» komediyasının ekranlaşdırılması aktuallaşanda klassik mətnə müfəssəl əl gəzdirilməli oldu. Yazılmış ssenari ilə ilkin mətn arasında böyük fərqlər meydana çıxsada, məhz obrazların nitqinin sosial-dialekt və ərazi-dialekt üslubunda yönəldilməsi «Dərviş Parisi partladır» filmi baxımlı və müasir komediya şəklinə salmaqda böyük rol oynadı. Filmlə Mirzə Fətəli mətninin dialoqları arasında yerlə göy qədər fərq olsa da, istedadlı rejissor K.Rüstəmbəyovun bacarığı sayəsində kino əsəri klassikamı üstələdi: əlbəttə, son variantın yaranması zamanın tələbi kimi qiymətlidir və M.F.Axundovun XIX əsrdə yazdığı mətnin dəyərinə xələl yetirmir.

Bütün personajların ədəbi dildə danışdığı XIX əsr komediyasındakı Parisdən gəlmiş 40 yaşlı həkimi-nəbatat Müsyö Jordan türk dilini bir avropalı ziyalı kimi çox yaxşı bilir:

MÜSYÖ JORDAN. Bəli, Hətəmxan ağa, bu sözü mən özüm sizə deyəcəkdim; çünki heyfdir Şahbaz bəy kimi cavan və zirək və sahib-savad oğlan firəng dilini bilmiyə; mən təəhhüd edirəm ki, onu Parijə aparıb, firəng dilini ona öyrədib yola salam; çünki firəng dilinə çox şövqi var, tez öyrənər. İndi də mənim ilə durub-oturmaqdan bir para kəlimatı hifz edibdir.

Bir yandan, müasir Azərbaycan dilinin leksik sistemində olan dəyişikliklər, dialoqlardakı ərəb-fars izafətlərinin çoxluğu, digər tərəfdən, obrazların xarakterologizasiyası filmə səsləndirilən nitqin odernizə edilməsini şərtləndirirdi. Xoşbəxtlikdən, rejissor və aktyorlar Mirzə Fətəli ruhundan uzaqlaşmamaq şərti ilə bu vəifənin öhdəsindən ləyaqətlə gələ bildilər. Burada Müsyö Jordanın nitqinin yenidən qurulması daha uğurlu sayıla bilər. Nəbatat alimi Müsyö Jordan Qarabağa Parisdən gəlmişdir. Türk (Azərbaycan) dilini bilir. Qarabağlılarla türk dilində danışır. M.F.Axundovun mətnində Müsyö Jordanın nitqi qarabağlıların nitqindən seçilmir. Əlbəttə, belə ola bilməzdi- türkcə danışan «firəng»in nitqində qüsurlar olmalı, fransız dili fonetikasının əlamətləri özünü göstərməli, əcnəbinin danışarkən söz axtarması məqamları göstərilməli idi. Axundovda bunlar yoxdur. Filmə bunsuz ötürmək olmazdı. Odur ki, filmin yaradıcıları orijinal bir üsul tapmalı idilər. Axtarışlar bəhrəsini verdi. Müsyö Jordan roluna dəvət edilən məşhur rus aktyoru Sergey Yurski fransız elementli Azərbaycan dilində... özü danışdı. Uzun sürən məşqlər, aktyorun canfəşanlığı, inadkarlığı Müsyö Jordan rolunun ən yüksək səviyyədə səsləndirilməsi ilə nəticələndi. Yurskinin nitqi artıq Mirzə Fətəlinin təqdim etdiyi nitqi daha canlı etdi, rol Azərbaycan

kinosunun ən uğurlu faktlarından biri kimi mədəniyyət tariximizə düşdü.

Öz kökləri ilə danışq nitqinə bağlanan səhnə və ekran nitqi eyni zamanda həm ona adekvat, həm də ondan fərqli olaraq daha normativdir, ancaq bu normativlik dramaturqun istifadə etdiyi xalq dilinin zənginliklərinə əsaslanır. Danışq üslubu pyesdə təqdim edilən real münasibətləri əks etdirir. Personajların danışığı, dialoqun danışq üslubuna maksimum yaxınlığı səhnənin və ekranın gerçəkliyə maksimum dərəcədə yaxınlığını təmin edir. fonetik planda səhnə və ekran nitqi gündəlik danışq praktikasından fərqli olaraq, daha normativ və stabildir. Buna görə də normadan yayınma halları səhnə və ekran nitqində öz spesifikliyi ilə tamaşaçının diqqətini cəlb edir. bütün tələffüz və səs qüsurları yalnız estetik cəhətdən deyil, həm də anlam məzmunu baxımından nitqə səciyyəvi kolorit verir, obraz haqqında təsəvvürlərin formalaşmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Televiziya və radionun xalq nitq mədəniyyətinin inkişafında rolu. Dil mədəniyyəti, IV buraxılış, Bakı, Elm, 1985.
2. M.F.Axundov. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1971.
3. Ağayeva F.M. Azərbaycan danışq dili, Bakı, Maarif, 1985.
4. Ağayeva F.M. Danışq dilində çoxmənalılıq. Dil və cəmiyyət, Bakı, ADU nəşri, 1985.

NƏZAKƏT YUSİFOVA

Pedaqogika və psixologiya kafed.

AİLƏDƏ YENİYETMƏLƏRİN VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBİYƏSİNDƏ ANANIN ROLU

Məlumdur ki, ana uşağın tərbiyəsində həlledici rola malikdir. Uşaq onun qoynundan əllərinə, əllərindən qucağına, qucağından sinəsinə çıxılan ilahi töhfə kimi əzizlənir. Ana qoynuna sığınan körpənin də, ana nəvazişinə möhtac olan yeniyetmənin də vətəni anadan başlanır.

Vətənin anadan, beşikdən, evdən ailədən başladığını uşaqlar yeniyetməlik çağlarında dərk edirlər. Bu zaman onlarda konkret təsəvvürlərdən, müşahidələrdən mücərrəd təfəkkür, daha sonralar isə aydın və tutqun xəyali təxəyyüllər canlanmağa başlayır. Vətən anlamında o nurani çöhrəli qadın, habelə, beşik, ev-eşik, doğma